

**Н. Жлуктенко, канд. філол. наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ВЕКТОРИ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА В НАУКОВИХ СТУДІЯХ КАФЕДРИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Статтю присвячено характеристиці напрямів і форм наукової рецепції творів Тараса Шевченка в дослідницьких студіях кафедри зарубіжної літератури Київського університету. Взаємодія компаративістичної методології та історико-літературного підходу принесла особливо плідні результати в дослідженнях 1980-х років.

Ключові слова: рецепція, зіставлення, компаративістика, переклад.

Статья посвящена характеристике направлений и форм научной рецепции произведений Тараса Шевченко в исследованиях кафедры зарубежной литературы Киевского университета. Взаимодействие компаративистики и историко-литературного подхода наиболее плодотворно отразилось на результатах исследовательских работ 1980-х годов.

Ключевые слова: рецепция, сравнение, компаративистика, перевод.

The article deals with trends and forms of receptive studies based on Taras Shevchenko literary work, that the scholars of the Department of Foreign Literature at Kyiv University were engaged in. The emphasis is put on the studies of 1980s, when the interaction of comparative and historical methods brought most fruitful results.

Key words: reception, comparison, comparative literary studies, translation.

Наукознавчі розвідки зазвичай набувають особливої ваги в час підготовки великих ювілеїв національних класиків, і тому варто звернутися до того, як філологічна школа Київського університету, зокрема й фахівці з історії та теорії зарубіжної літератури, долучалися до вивчення рецепції творів Тараса Шевченка у світовому літературному контексті. Зупинимося на деяких моментах цього процесу.

Повернемося до витоків, до того контексту, в якому відбувалося формування іноземної філології серед інших аспектів діяльності філологічної школи Київського університету. З моменту заснування університету, – отже, і в часи перебування в ньому співробітником археографічної комісії Тараса Шевченка, – іноземні мови вивчалися лише як загальноосвітній фах. Саме курсу історії всесвітньої літератури й, відповідно, утвореній 1863 р. кафедрі належала провідна роль у формуванні філологічних знань у царині романської та германської філології. Вивищенню ролі наукових студій у розвитку цієї галузі вельми сприяв на початку ХХ ст. Микола Павлович Дашкевич – випускник історико-філологічного факультету, згодом приват-доцент (1877) та професор (1884) кафедри західноєвропейської літератури, названої так у 1891 році. Микола Дашкевич займався порівняльно-історичними студіями та історією слов'янських літератур, але досліджував також

літературу західноєвропейських Середніх віків, творчість Шекспіра та Гете, доробок німецьких (Ф. Шіллер) та російських авторів (О. Пушкін, М. Лермонтов) кінця XVIII – першої половини XIX ст. У славістичних працях М. Дашкевича висвітлено й вагомі аспекти шевченкознавства, серед яких – світове значення Шевченкової творчості, особливості романтизму Т. Шевченка тощо. Професору Миколі Дашкевичу, вочевидь, і належить право називатися засновником шевченкознавчих студій кафедральної школи.

З відкриттям восени 1906 р. романо-германського відділення на історико-філологічному факультеті, пріоритети історико-літературної підготовки в навчальному процесі було збережено. Професор І. В. Шаровольський, учень і однодумець М. Дашкевича, очолював кафедру західноєвропейської літератури з 1906 до 1932 р. і саме тоді (1933) у складі кафедри почав працювати Сергій Іванович Родзевич (1888–1942), який уже 1935 р. здобув ступінь професора кафедри. Ще до свого повернення до alma mater випускник Київського університету 1913 р. С. Родзевич досліджував "Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка" (1927), а з початком викладання розширив предмет своїх наукових студій у розвідці "Романтизм і реалізм у ранніх творах Шевченка" (1939). Зауважимо, що С. Родзевич студював Т. Шевченка одночасно з активною педагогічною та дослідницькою діяльністю історика зарубіжної літератури і літературного критика. Так, у першій половині минулого століття у тогочасних університетських зарубіжників сформувалися два напрями шевченкознавчих студій: компаративістичний вектор Миколи Дашкевича, який точкою відліку мав слов'янський дискурс, та історико-теоретичний підхід Сергія Родзевича, з акцентом на проблемах художнього напрямку та стилю.

У грізних 1940-х роках наукова школа кафедри підтримувала таку "двополюсність" шевченкознавчих студій, але інтерес до зіставних досліджень зростав. Михайло Чубач, який почав працювати в університеті у 1936 р., а після звільнення Києва у 1944 р. повернувся до викладання, захистив дисертацію "Антична і біблійна класика в творчості Т. Шевченка". Агапій Шамрай, що очолив кафедру в 1944 р., тягів до порівняльних студій, але на той час уже був знаним співредактором видань Т. Шевченка у харківському видавництві "Рух" (1930) й автором вступних статей до них.

Долі цих науковців виявилися трагічно схожими: М. Чубача звільнили з університету в 1948 р. – як сказано в архівній справі – "за політичними мотивами, за прояви буржуазного націоналізму", і подальша його доля нам, на жаль, невідома. Агапій Пилипович Шамрай ще в 1933 р. пережив подібний присуд: втративши роботу в Харківському відділенні Інституту літератури ім. Т. Шевченка та право викладати в Харківському ІНО, науковець виїхав за межі України,

працював у педагогічних вишах Росії та Узбекистану. На київській кафедрі А. Шамрай викладав недовго, адже помер у 1952 р.

Потому шевченкознавчі студії науковців кафедри велися спорадично й активізувалися лише у вісімдесять роки: пов'язано це з різними чинниками, зокрема з плідною на той час співпрацею з Інститутом літератури НАН України, із відділом світової літератури, який очолював Дмитро Затонський. Так, у спеціальному томі колективного дослідження "Українська література в загально-слов'янському і світовому літературному контексті" у висвітленні взаємин вітчизняної словесності з літературами Заходу і Сходу взяли участь доценти Вадим Пащенко та Дмитро Наливайко. Дмитру Сергійовичу Наливайку, який став співробітником кафедри у 1982 р., разом із Дмитром Володимировичем Затонським належить ґрунтовний вступний розділ до цієї унікальної розробки [4, 7–42]. Над розділом "Українсько-французькі літературні взаємини" працював В. Пащенко у співавторстві з Г. Рязузовою [4, 155–184]. Шевченкознавчому аспекту в ньому присвячено небагато сторінок, адже завданням був огляд літературних взаємин України та Франції за два століття. Науковці у своїй презентації наслідували історико-теоретичні стратегії проф. С. Родзевича: вони концептуально представили такі ключові проблеми, як значення французької літератури в мистецькому становленні Тараса Шевченка [4, 156], історію вивчення творчості та історію перекладів Т. Шевченка у Франції [4, 176–179]. Вадим Пащенко та його співавторка показали, як поступово ширилася рецепція доробку Т. Шевченка у французькій науковій славистиці – від Емілія Дюрана, який під безпосереднім впливом Івана Тургенєва у 1873 р. присвятив статтю "національному поету Шевченку", до французького дипломата і слависта Адольфа Авріля, що першим подав у підрядковому перекладі уривки Поетових віршів, та засновника французької славистики Луї Леже (1844–1923); останній читав лекції про Т. Шевченка в Колеж де Франс, а його публікації про Поета засновували традицію франкомовного наукового аналізу його творів. Окреслено в нарисі також важливі віхи перекладної французької шевченкіани: в антологіях української літератури 1922 р. та 1927 р., у збірці перекладів Ежена Гійєвіка, виданій під егідою ЮНЕСКО 1964 р.

Звісно, за час, що минув від моменту публікації цієї розвідки, інтерес до перекладів Т. Шевченка французькою зростає: в Україні з'явилося (нині – вже раритетне) двомовне видання віршів та поем 1978 р.; у 2004 р. у франкомовній "Хрестоматії української літератури XI–XX ст.", підготовленій НТШ у Європі під орудою його керівника проф. Аркадія Жуковського, теж представлені переклади творів Т. Шевченка. Але чи тільки археографічне значення має тепер нарис Вадима Пащенко та Галини Рязузової? Дослідники згадали у своєму огляді книжку Ілька

Борщака "Шевченко у Франції" (1933) – чи не вперше і, зі зрозумілих причин, без коментарів. Це зараз ім'я І. Борщака, провідного вченого-гуманітарія української діаспори у Франції, добре відоме в Україні, хоч переважно його знають як історика, історіографа та культуролога. Монографія І. Борщака "Шевченко у Франції" – перша спроба на теренах французької культури узагальнити значення творчості Поета – поки що у нас, на жаль, не оцінена.

Важливий етап у студіях доробку Т. Шевченка у світовому літературному контексті – збірка літературно-критичних статей "Шевченко і світ" [6]. Її упорядник і автор одного з розділів, Дмитро Наливайко, наголосив у передмові, що серед нагальних наукових завдань колективної монографії, крім поглиблення різних ракурсів літературних взаємин, є спроба зміцнити у шевченкознавстві напрям порівняльно-типологічний, компаративний.

Такий вектор аналізу обрала у нарисі "Шевченко в Угорщині" [6, 150–166] видатна дослідниця, талановитий викладач кафедри зарубіжної літератури Кіра Олександрівна Шахова. Глибоко обізнана з основними тенденціями розвитку угорського романтизму, предметом її докторської дисертації, К. Шахова сфокусувала основну увагу на зіставленні феномену Тараса Шевченка і Шандора Петефі як поетів національних. Авторка зазначала, що неважко знайти "спільні ідеї, так само, як споріднені образи, настрої" у творах Т. Шевченка і Ш. Петефі [6, 156], але пошук органічної спорідненості образного мислення геніальних поетів для неї передбачав не так огляд мотивів та тем творів, як спробу занурення в індивідуальну творчу психологію українського та угорського романтиків. Цьому типу аналізу дослідниця присвятила в нарисі достатньо уваги, залучаючи, до речі, власний переклад творів Ш. Петефі. В обраній авторкою перспективі, яку ми б зараз назвали рецептивним аналізом, геніальні поети постають не лише богоборцями чи титанами, а романтичними філософами, гнівними страдниками, що "відкидають обивательське животіння, лінивий сон байдужої душі": так утілюють вони відчай і зневіру, екзистенційну розпуку, й тим ще більше увиразнюють національний і універсальний виміри романтичного спротиву та бунту.

Текстоцентрична перспектива спонукала Кіру Олександрівну також до кваліфікованого огляду перекладів творів Т. Шевченка угорською мовою [6, 162–166], до спостережень над особливостями віршованої мови Т. Шевченка та аналізу творчих знахідок і стильових відхилень в угорських перекладах Поета. Стаття К. Шахової – не лише цінне свідчення становлення української компаративістики у процесі переходу від традиційного вивчення історико-літературних взаємин до іншого рівня наукової типології. Вона повертає комплекс-

ною методологією і, безперечно, зберігає творчу енергетику слова нашої незабутньої колеги.

Дмитро Сергійович Наливайко, ім'я якого постійно супроводжує екскурс у шевченкознавчі дослідження нашої кафедри, звернувся до цієї проблематики задовго до переходу в Київський університет, ще в 1970-х роках. Його нарис у дніпрянській збірці – "Шевченко у французьких перекладах та критиці" [6, 226–253] – поєднує генетичний та типологічний підхід до теми. Намічена його попередниками перспектива того, як відбувалася інтеграція творів Т. Шевченка у французький культурний простір, розкривається дослідником у всій драматичній повноті, у широкому спектрі думок представників французької славістики та літературної критики – їх Дмитро Сергійович критично оцінював, спираючись на своє глибоке знання історико-літературного та культурно-філософського контексту Франції другої половини XIX–XX ст. Такому ж вдумливому, проникливому аналізу піддає дослідник переклади Т. Шевченка французькою мовою, звертаючись як до давніших спроб французьких славістів та фольклористів, так і до внеску у франкофонну шевченкіану Луї Арагона з його "Українським інтермеццо" або Ежена Гевіка.

Принцип контекстного зіставлення, на якому заснований згаданий нарис, Д. Наливайко успішно залучав і в пізніших своїх шевченкознавчих студіях – "Шевченко в контексті романтизму і націоналізму" та "Історія та міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму)" [2, 197–238]. І в першому, і в другому есеї Д. Наливайко послідовно заперечує звуженим формам рецепції Т. Шевченка чи то як "стихійного генія", чи "фольклорного співця", пов'язує різноаспектні творчі пошуки національного поета з концептом романтизму як певного типу світорозуміння, як концепта духовності, й на тій основі пропонує свої переконливі версії інтерпретації духовно-функціональних рівнів Шевченкової поетичної мови, його історіософії, міфотворчості, його потрактування національної ідеї. Методологія як зіставних, так і історико-теоретичних студій академіка Д. Наливайка, лауреата Шевченківської премії 1998 року, залишається для дослідників взірцем наукової об'єктивності.

Згадуючи праці університетських зарубіжників 1980-х років, пере-свідчуємося, що науковців усіх поколінь проблема світової рецепції Шевченкового слова спрямовувала до вивчення перекладу як потужного ресурсу літературних взаємин. У зв'язку з тим важко оминати ще один, унікальний проект, у якому взяли участь і фахівці нашої університетської школи. Йдеться про видання збірки «Тарас Шевченко. "Заповіт" мовами народів світу» [3]. Його упорядником був письменник, поет, журналіст і перекладач Борис Хоменко, а науковим редактором – знавець багатьох мов, доктор філологічних наук, про-

фесор А. О. Білецький, 100-річчя з дня народження якого університет урочисто відзначав восени 2011 р. Найвідоміший у світі текст нашого національного генія у різних мовних інтерпретаціях вже видавали у 1964 р., але збірка 1988 р. була не просто доповнена і розширена, – змінилося ставлення до відбору найкращого перекладу, якщо таких було кілька. Серед авторів перекладів з'явилися діаспорні поети, як-от Сильвестр Калинець із Бразилії. Поряд зі славнозвісними іменами поетів-перекладачів Олександра Твардовського, Десанки Максимович, Еліо Бартоліні, Маріо Грассо, Фреарка Дама, відомих перекладачів іншомовної літератури – Джона Віра, Гедди Циннер, значна частина перекладів спеціально готувалася для даного видання, зокрема й мовами рідкісними.

По всіх роках після виходу збірки по-іншому сприймається й вибір саме "Заповіту" як ключового тексту Шевченкового послання – "І мертвим, і живим, і ненародженим...", до того ж, не лише землякам... Сучасні інтерпретаційні методики, як було зазначено під час наукової конференції пам'яті Юрія Шевельова у Харкові 2009 р., підтверджують семантичне багатство цього тексту й широту асоціативних зв'язків його з іншими творами Поета-пророка [див. 5].

У 1989 р. "Заповіт" постав у перекладах на 150 мов світу, і то були не лише мови державні, чи так звані міжнародні. Крім італійського, представлено переклади фріульським, сардинським та сицилійським діалектами італійської мови; переклад данською сусідів із перекладом фарерською мовою, поширеною на автономній острівній території Данії; крім німецького перекладу, поданий переклад мовою кашубів, слов'янської германізованої меншини на півночі Німеччини. Приклади можна множити.

Для адептів сучасного технократичного ставлення до глобалізаційних процесів цей проект – повний нонсенс. У сприйнятті істинно гуманітарному – це унікальне свідчення вселюдського єднання заради прогресу, яке робить честь нашій професії. Роботу над виданням було розпочато 1985 р., і вона тривала навіть жахливого постчорнобильського року. В архіві професора Юрія Жлуктенка збереглися стурбовані листи літа 1986 р. від упорядника, Бориса Хоменка, із проханням по можливості пришвидшити контакти з Фреарком Дамом, видатним поетом і суспільним діячем Фрисландії, північної провінції Нідерландів, який зголосився підготувати переклад "Заповіту" двома мовами – нідерландською та фризською.

Професор Ю. О. Жлуктенко – відомий германіст і фахівець із контрастивної лінгвістики, декан факультету романо-германської філології, завідувач кафедри англійської філології – був студентом Сергія Родзевича, дипломантом Агапія Шамрая, однокурсником Вадима Пашенка, однодумцем Дмитра Наливайка. У Шевченківському енциклопе-

дичному словнику на той час не існувало позиції "Шевченко в Нідерландах", і, звичайно, це потрібно було виправити, а для того – отримати згоду на переклад від Фреарка Дама, підготувати підрядник й метричну схему "Заповіту", розшукати переклади тексту не лише англійськими (дякуючи професору Роксолані Зорівчак, невтомній дослідниці англійської шевченкіани, вони були відомі), а й данський переклад, надіслати все це до Фрисландії. Результат співпраці перевершив сподівання – і не тільки тому, що досвідченому фризському поету вдалося подолати складності перекладу з не спорідненої мови. Ф. Дам, крім "Заповіту", переклав і "Сон. – На панщині пшеницю жала" і, не чекаючи виходу збірки в Україні, у грудні 1986 р. опублікував обидва переклади і свій нарис про Тараса Шевченка у фризському журналі "Де Стрікель". Ця подія мала великий культурний резонанс: газета "Ліоувертер курант" звернулася до поетів Фрисландії із закликом перекласти фризською мовою низку творів українських поетів. Упродовж 1987 р. вони з'являлися друком у газетах та журналах Північних Нідерландів: вірші Лесі Українки, Василя Симоненка, Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Володимира Лучука, Оксани Сенатович та Олеса Лупія в перекладі фризською, однією з найдавніших германських мов [див. 7].

"Поки що я знайомий з поезією Шевченка недостатньо глибоко, але вже тепер творчість його, мов промінь сонця, освітила для мене таку дивну і незвичну країну", – писав Ф. Дам у 1986 р. [1, 147]. Упевнена, що згаданий прецедент літературних взаємин – не єдиний приклад того, як поезія Тараса Шевченка може ставати провідником, синергетичною ланкою у єднанні світів знаних і незнаних, незалежно від того, свої це світи чи чужі.

Літературознавчі розвідки пишуть тепер прозою, але вони так само можуть нести відблиск "променя сонця", стаючи оберегами культурної пам'яті, національної чи світової. Хочеться вірити, що шевченкознавці нового покоління цю місію збережуть і продовжать, хоч які б дослідницькі вектори вони обрали.

1. *Жлуктенко Юрій*. "Мов промінь сонця": твори Шевченка в Нідерландах // Всесвіт. – 1988. – № 3. – С. 147. 2. *Наливайко Дмитро*. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 347 с. 3. *Тарас Шевченко*. "Заповіт" мовами народів світу / Упоряд. Б. В. Хоменко. Вступ. ст. Б. В. Хоменко. Наук. редактор А. О. Білецький. – К.: Вид-во "Наукова думка", 1989. – 248 с. 4. *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті*. – Т. 3: У взаєминах з літературами Заходу і Сходу / Д. С. Наливайко та ін.; Т. Н. Денисова (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во "Наукова думка", 1988. – 488 с. 5. *Філон М. І.* "Заповіт" українського поета-пророка / М. І. Філон // Вісн. Харків. націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Серія: Філологія. – № 854. – С. 114–124. 6. *Шевченко і світ*. Літературно-критичні статті / Упоряд. Д. С. Наливайко. – К.: Дніпро, 1989. – 316 с. 7. *Zhuktenko Yuri*. Ukrainian Poetry in the Netherlands / Yuri Zhuktenko // Ukraine. – 1988. – № 9. – P. 34–35.